

JÓNAS KRISTJÁNSSON

ANNÁLAR OG ÍSLENDINGASÖGUR

Í ANNÁLAÚTGÁFU Gustavs Storms¹ eru prentaðir 10 fornir annálar, og eru þeir taldir í sömu röð sem í útgáfunni:

- I. Resensannáll
- II. Forni annáll
- III. Høyersannáll
- IV. Konungsannáll
- V. Skálholtsannáll
- VI. Annálsbrot frá Skálholti
- VII. Lögmansannáll
- VIII. Gottskálksannáll
- IX. Flateyjarannáll
- X. Oddverjaannáll

Útgáfa Storms þykir nú standa til bóta svo sem vænta má, og uppruni annálanna, skyldleiki þeirra innbyrðis og við aðrar heimildir hefur ekki verið kannaður til neinnar hlítar. Ýmsar sameiginlegar greinar eru í öllum annálum fram um 1280. Venja er að telja I–IV fornasta. I endar 1295, II nær (með eyðu) til 1314, III endar 1310, IV endar 1341, en niðurlagið vantar. Fræðimönnum ber saman um það að I–III séu náskyldir, en að öðru leyti er nokkur ágreiningur um skyldleika annálanna. IV er miklu fyllri að efni en I–III og auk þess orðfleiri; ‘stíll hans er víða líkari sögustíl en annálastíl.’² Hinir ‘yngri’ annálar, sem kallaðir eru af því að þeir eru yngri í sinni varðveittu mynd og ná lengra fram í tímann, eru einnig af hinum forna stofni, en geyma þó nokkuð af frumlegu fornu efni. Þeir eru með ýmsum hætti skyldir innbyrðis varðandi atburði 14. aldar. Allir hinir fornu annálar enda fyrir 1400 nema svonefndur Nýi annáll sem er framhald Lögmansannáls; hann nær til 1430.

¹ *Islandske Annaler indtil 1578*, útg. Gustav Storm (Chria 1888).

² *Árna saga biskups*, útg. Þorleifur Hauksson (Rvík 1972), inng. bls. lxxi.

Í Andvara 1936 ritar Barði Guðmundsson grein sem hann nefnir 'Tímatal annála um viðburði sögualdar.' Telst honum svo til að í annálum séu árfærðir 47 viðburðir frá landnáms- og söguöld, 'ef með eru talin fæðingarár Gellis Þorkelssonar og Þuríðar spöku, en þau má sem hægst reikna út eftir upplýsingum annálaritaranna um dánarár þeirra Gellis og dánaraldur.' Barði leiðir síðan líkur að því að þessi 47 ártöl séu runnin frá ritum Ara fróða, og hafi Ari einkum haft þau frá Þuríði spöku Snorradóttur goða.

Áður en lengra er haldið er hagkvæmt að telja upp umrædda atburði í tímaröð. Öll ártölin nema eitt (nr. 37) koma fyrir í fleiri en einum annál (þó mismörgum), og er fylgt orðalagi þess annáls þar sem ártalið kemur fyrst fyrir miðað við útgáfu Gustavs Storms; að jafnaði er um að ræða Resensannál sem er fremstur. Ef mjög frábrugðið orðalag er í yngri annál(um) þá er það tilgreint innan sviga. Að jafnaði ber annálunum saman um ártöl þessi að öðru leyti en því að Flateyjarannál hermír atburði oftast einu ári síðar en hinir, og mun það markleysa; ekki mun heldur mark takandi á frávikum sem stundum skeika einu ári til eða frá í einstökum annálum öðrum. Konungsannáll (IV) hefur sem fyrir segir allmikið efni fram yfir hina þrjá elstu annálana; síðan taka flestir yngri annálarnir upp þessi atriði Konungsannáls, líklega úr systurhandritum hans. Þau ártöl sem fyrst koma fyrir í Konungsannál eru merkt (IV). Fæðingarár Gellis Þorkelssonar og Þuríðar Snorradóttur eru ekki tekin með í upptalningunni, því að þau eru ekki nefnd beinlínis í annálunum (sbr. ummæli Barða Guðmundssonar). Hinsvegar er dánarár Þórðar gellis talið hér sérstaklega (í Konungsannál slengt saman við andlátsár Tunguodds). Verða þá ártöl frá söguöld alls 46.

- (1) 870 Ingólfur Arnarsonur kom til Íslands. (IV)
- (2) 874 (875) Upphaf Íslands byggðar (Upphaf Íslands byggðar Ingólfs).
- (3) 918 Dauður Þórólfur Mostrarskegg. (IV)
- (4) 918 Fæddur Þorsteinn þorskabítur sonur hans. (IV)
- (5) 927 Úlfjótur kom með lög til Íslands. (IV)
- (6) 929 (930) Upphaf lögsögu Hrafns Hængssonar.
- (7) 938 Fæddur Þorgrímur faðir Snorra goða. (IV)
- (8) 944 Víg Sigmundar Þorkelssonar (Vígaglúmur drap Sigmund Þorkelsson).
- (9) 950 (951) Þórarinn legifer [þ. e. Þórarinn lögsögumaður]. (IV)
- (10) 952 Útkoma Þorbjarnar súrs.

- (11) 962 Brenna Blundketils.
- (12) 963 Dráp Þorgríms föður Snorra goða.
- (13) 963 Fæddur Snorri goði. (IV) (V:964)
- (14) 965 Dauður Tunguoddur. (IV)
- (15) 965 og því nær Þórður gellir. (IV)
- (16) 970 Þorkell legifer [þ. e. Þ. lögsögumaður]. (IV)
- (17) 974 Víg Broddhelga.
- (18) 975 Óöld hin fyrri.
- (19) 979 Burðartíð Þorkels Eyjólfssonar.
- (20) 981 Útkoma Friðreks biskups.
- (21) 983 Bardagi á Hrístateig.
- (22) 984 Kirkjugerð Þorvarðar Spakböðvarssonar.
- (23) 985 Þorgeir legifer [þ. e. Þ. lögsögumaður]. (IV)
- (24) 985 Utanferð Friðreks biskups. (IV)
- (25) 986 Bygging Grænlands (Eiríkur rauði byggði Grænland).
- (26) 987 Víg Geitis.
- (27) 989 Bardagi í Böðvarsdal.
- (28) 997 'Þá sendi hann [þ. e. Ólafur Tryggvason] Þangbrand prest til Íslands að boða þar kristni.' (IV)
- (29) 997 Víg Arnórs í Skógum.
- (30) 998 Bardagi í Eyvindardal.
- (31) 1000 Kristni tekin í lög á Íslandi.
- (32) 1002 Grímur legifer [þ. e. G. lögsögumaður]. (IV)
- (33) 1003 Víg Kjartans Ólafssonar.
- (34) 1004 Upphaf Lögskafta. (III; IV: Skafti legifer.)
- (35) 1007 Víg Bolla.
- (36) 1008 Víg Styr.
- (37) 1009 Víg Þorsteins Gíslasonar. (Aðeins í I. Eyða í II.)
- (38) 1010 Njálsbrenna.
- (39) 1011 Víg Halls Guðmundarsonar.
- (40) 1011 Víg Ljóts Hallssonar. (V: Bardagi á alþingi. Víg Ljóts Síðu-Hallssonar.)
- (41) 1014 Heiðarvíg.
- (42) 1026 Drukknun Þorkels Eyjólfssonar.
- (43) 1027 Víg Þorsteins Kuggasonar.
- (44) 1030 Andlát Skafta lögsögumanns.
- (45) 1031 Andlát Snorra goða.
- (46) 1031 Steinn legifer [þ. e. S. lögsögumaður]. (IV)

Í annálum eru frá þessum tíma og endranær hermdir ýmsir atburðir frá öðrum löndum, og varða sumir þeirra Ísland eða eru hafðir til viðmiðunar íslenskum atburðum. Má þar fyrst nefna viðburði í ævi Haralds hárfagra: burðartíð hans, upphaf ríkis hans, einvald hans, skipting ríkis með sonum hans, andlát. Ártöl þessi eru nokkuð ósamhljóða í annálum og mun ósamræmið vera sprottið af mismunandi útreikningum byggðum á Íslendingabók og/eða misritunum í handritum. Síðari mikilvæg ártöl sem Ísland varða í sögu Noregskonunga eru t. a. m. fall Ólafs Tryggvasonar árið 1000 og fall Ólafs helga árið 1030.

Afmörkun 'sögualdar' við árið 1030 eða því nær, sem Barði Guðmundsson miðar við í ritgerð sinni, er auðvitað eins og hver önnur mannaþing, enda teygjast sumar Íslendingasögur fram yfir þessi tímamörk. Þegar ætlunin er að bera saman annála og Íslendingasögur má spyrja hvört ekki séu í annálum einhver ártöl sem vert sé að gaumgæfa eftir 1031. Í ljós kemur að svo muni ekki vera. Næstu 'íslensku' ártölin eru:

- 1034 Upphaf lögsögu Þorkels. (III)
- 1054 Upphaf lögsögu Gellis.
- 1056 Vígsla Ísleifs biskups.

Tvö fyrri ártölin eru vafalaust fundin samkvæmt Íslendingabók Ara eins og önnur lögsögumanna-ártöl, og þriðja ártalið má einnig reikna eftir henni; en samkvæmt Hungurvöku (með lagfæringu) var Ísleifur vígður á hvítasunnudag árið 1056. Þá erum við komin út yfir tímaskeið Íslendingasagna og inn á svið samtímaheimilda. Yngri ártöl í annálum varða ekki beinlínis viðfangsefni þessarar ritgerðar.

Í fyrirnefndri ritgerð sinni skiptir Barði Guðmundsson ártölum annála í fjóra flokka: (1) Ártöl úr sögu föðurættar Þuríðar spöku (alls 13). (2) 'Ártöl . . . sem virðast vera byggð á tímasetningum arfsagna, sem gengið hafa í ætt Gellis Þorkelssonar' (7 ársetningar). (3) '14 ársetningar viðburða á söguöld, er ætla má, að eigi rót sína að rekja til sagna frá Norður- og Austurlandi.' (4) 13 tímasetningar 'sem segja má um, að frekar beri að telja til allsherjarsögu Þjóðarinnar en sögu einstakra ætta.' Um þessi síðustu ártöl tekur Barði fram að öll nema þrjú þau fyrstu séu 'nákvæmlega samhljóða tímasetningum Íslendingabókar.'

Yfirleitt hafa síðari fræðimenn fallist á þá kenningu Barða að ártöl annála séu runnin frá Ara fróða og Þuríði spöku. Þó er það satt að segja að ekki gegnir sama máli um öll ártölin. Sum eru efalaust runnin frá Ara (Íslendingabók), svo sem flest ártölin í 4. flokki Barða sem fyrr

getur; þar er um að ræða lögsögumannatal, byggingu Grænlands, kristnitökuna og andlát Skafta lögsögumanns. Um flest ártölin í 1. og 2. flokki má einnig segja að þau gætu sem best verið komin frá Þuríði og Ara: þar er yfirleitt um að ræða ártöl sem varða forfeður þeirra ellegar menn með nokkrum hætti nátengda ættum þeirra, Þórsnesingum og Hvammverjum — niðjum Þórólfs Mostrarskeggs og Auðar djúp-úðgu; þarna hafa menn verið að verki sem runnið hefur blóðið til skyldunnar. En eins og fram kemur hér á eftir er hugsanlegt að ártöl þessi séu að verulegum hluta reiknuð út samkvæmt sögum frá 13. öld (Eyrbyggju, Laxdælu).

Hinsvegar verður ekki sagt að öll ártölin í þessum tveimur fyrri flokkum Barða tengist þeim Þuríði og Ara bersýnilega, þótt Barði reyni að brúa bilið. Má þar til nefna dauða Tunguodds og víg Þorsteins Kuggasonar, víg Halls Guðmundarsonar og Heiðarvíg. Og annálsgreinin um Blundketilsbrennu stangast beinlínis við önnur ummæli Ara, því að hann segir í Íslendingabók að það væri Þorkell Blundketilsson sem inni var brenndur. Barði getur þess til að þeir feðgar hafi báðir beðið bana í brennuni, og því sé 'ekkert því til fyrirstöðu, að Ari í ritum sínum hafi kennt Örnólfsdals-brennuna við Blund-Ketil, eða þá feðga báða.'

Landnáma (Sturlubók) talar á tveimur stöðum um 'brennu Blundketils' og 'Blundketilsbrennu';³ og í Hænsapóris sögu eru ítarlegar frásagnir af því er Blundketill var inni brenndur. Hvorug þessara heimilda nefnir Þorkel Blundketilsson, en báðar telja Herstein vera son Blundketils (samkvæmt Íslendingabók er hann 'Þorkelssonr Blund-Ketilssonar'). Svo hefur löngum verið talið að Sturlubók fari eftir Hænsapóris sögu,⁴ og Sigurður Nordal telur að höfundur Hænsapóris sögu hafi þekkt Íslendingabók en vikið frá henni af ásettu ráði.⁵ Þá eru menn í nokkrum vandræðum með að skýra annálsgreinina um Blundketilsbrennu — ekki síst ef gert er ráð fyrir að hún sé komin frá Ara. En ég hef á öðrum stað leitt rök móti því að Sturlubók styðjist við Hænsapóris sögu;⁶ og ég tel fjarstætt og ónauðsynlegt að gera ráð fyrir því að annálsgrein þessi sé komin frá Ara. Þarna hygg ég að fram komi tvær mismunandi

³ *Íslensk fornrit* I, bls. 75 og 85.

⁴ *Ísl. forn.* I, form. bls. 1xiii (Jakob Benediktsson) og tilv. þar.

⁵ *Ísl. forn.* III, form. bls. xiv–xxi.

⁶ *Opuscula septentrionalia. Festschrift til Ole Widding 10. 10. 1977* (Hafnia 1977), bls. 134–48.

arfsagnir: brenndur var inni Þorkell Blundketilsson (Ísl.b.) eða Blundketill (Annálar, Sturlub., Hænsaþ.s.).

Þá er eftir 3. flokkur Barða, 14 árssetningar frá Norður- og Austurlandi. Hann telur víst að Jórunn Einarsdóttir Þveræings, móðursystir Þuríðar hinnar spöku, hafi vitað glögg skil á þessum tímasetningum. 'Og það getur vissulega ekki verið einber tilviljun, að í annálum skuli aðeins vera árfærðir þeir atburðir sögualdar, frá Austur- og Norðurlandi, sem á áberandi og augljósan hátt koma við sögu nánasta venzlafólks og ættingja Jórunnar frá Þverá. Eg hefi því fyrir satt, að á sögnum, sem gengið hafa í móðurætt Þuríðar hinnar spöku, séu tímasetningarnar 21–34 byggðar.'

Ekki er ég nú reiðubúinn til að sporðrenna þessu athugasemdalaust. Fyrst er á það að benda að enginn nákominn ættingi Jórunnar er nefndur í þessum ártalaflokki — t. d. hvorki Einar faðir hennar né Eyjólfur föðurfaðir eða Guðmundur ríki föðurbróðir hennar. Aðeins þrjú atburðir eru í nánnum tengslum við Jórinni: víg Broddhelga (sem Geitir vó), víg Geitis tengdaföður hennar og bardaginn í Böðvarsdal þar sem þeir börðust Þorkell maður hennar og Bjarni Broddhelgason frændi hans, og Þorkell varð sár nálega til ólífis (Vopnfirðingasaga). En eyfirsku ártölin tengjast Jórinni aðeins eftir krókaleiðum, og önnur eru allsendis fjarlæg henni eða 'móðurætt Þuríðar hinnar spöku.' Óöld hin fyrri (18). Útkoma Friðreks biskups (20). Kirkjugerð Þorvarðar Spakböðvarssonar (22). Utanför Friðreks biskups (24). Útkoma Þangbrands prests (28). Víg Arnórs í Skógum (29). Njálsbrenna (38). Víg Ljós Hallssonar (40). Ég leyfi mér að rengja það fullkomlega að þessi ártöl séu komin frá Jórinni Einarsdóttur eða Þuríði Snorradóttur fremur en einhverjum öðrum fróðum mönnum.

Samkvæmt líklegum eða ólíklegum tengslum við Ara fróða virðist mega skipta sögualdarártölum annála í þrjá flokka:

(1) Ártöl sem eindregið virðast vera komin frá Íslendingabók. Þau varða flest upphaf Íslandsbyggðar og upphaf embættistíma lögsögu-manna.

(2) Ártöl sem tjá fæðingar- og dánarár ýmissa manna á Vesturlandi, einkum í Dölum og á Snæfellsnesi. Mörg þessara ártala varða Þórsnesinga og Hvammverja, og geta þá böndin borist að Ara fróða og heimildarmönnum hans, Þuríði Snorradóttur goða og Þorkeli Gellissyni (föðurbróður Ara), sem voru komin af þeim ættum. En fleiri uppruna-

skýringar koma til greina, og sum hinna vestlensku ártala tengjast ekki þessum ættum fremur en öðrum.

(3) Ártöl varðandi ýmsa atburði, einkum mannvíg, í öðrum landslutum. Tilraunir til að tengja þessi ártöl við Þuríði Snorradóttur (og síðan Ara fróða) virðast vera marklausar.

Í formála Íslendingabókar (Ísl. fornr. I, bls. xxxviii–xl) telur Jakob Benediktsson 'þau ártöl sem Ari nefnir beinlínis og þau sem koma óbeint fram í Íslendingabók að því er varðar Íslandssögu.' Sautján ártöl varða embættistíð lögsögumanna, þar af sjö hin fyrstu á tímabili því hér um ræðir, og eru þau öll í annálum samhljóða Íslendingabók. Þá telur Jakob einstök ártöl 21 að tölu, og taka 10 hin fyrstu til okkar tímabils. Eitt ártal er einnig á fyrri skránni (upphaf lögsögu Hrafns Hængssonar). Tvö ártöl eru ekki talin á skrá minni hér á undan af því að um er að ræða erlenda atburði (til viðmiðunar Íslandssögu): dráp Játmundar konungs helga 870 og fall Ólafs Tryggvasonar 1000. Þrjú af þessum 10 ártölum standa ekki í annálum, enda eru þau 'miðuð við dánaraldur manna' (JB): fæddur Hallur Þórarinsson 995, skírður Hallur Þórarinsson 998 og fæddur Ísleifur biskup 1006. Eru þá alls 11 atburðir (7 + 4) á skrá minni sem einnig eru ársettir í Íslendingabók, 7 lögsögumanna-ártöl og 4 'einstök ártöl': nr 1, 6, 9, 16, 23, 25, 31, 32, 34, 44 og 46. Munu öll þessi 11 ártöl annála komin frá Íslendingabók. Það er helst að athuga að Ari segir að 'Ísland byggðist fyrst' um 870, en í annálastofni er upphaf Íslands byggðar talið 874, og síðan bætir Konungsannáll (og aðrir) við útkomu Ingólfs 870 eftir Íslendingabók.

Eins og fyrr segir skiptir Barði Guðmundsson ártölunum í fjóra flokka: þrír varða tiltekna ættir eða landshluta, hinn fjórði landið allt eða sögu þjóðarinnar. En hugsanleg er flokkun með ýmsu öðru móti, til dæmis: I. Flokkun eftir efni eða eðli atburða. II. Flokkun eftir skyldleika annála. III. Flokkun eftir afstöðu til annarra heimilda, t. d. Íslendingasagna. Hvern þessara þriggja heildarflokka má gera með ýmsu móti, og það sem fer hér á eftir er aðeins ein tilraun af mörgum hugsanlegum.

I. EFNISFLOKKAR

Til greina kemur að skipta ártölum annála í eftirtalda 9 flokka eftir efni eða eðli atburða:

(1) Landnám Íslands	3
(2) Löggjöf og lögsögumenn	8
(3) Fæðingar	4
(4) Andlát (önnur en víg)	6
(5) Víg	12
(6) Orrustur	4
(7) Kristniboð og kristnihald	5
(8) Brennur	2
(9) Annað	2

Samtals 46

Undir 'Annað' er talin 'Óöld hin fyrri' og 'Bygging Grænlands'. 'Bardagi á alþingi' er ekki talinn sérstaklega fremur en í aðalskránni hér á undan, heldur aðeins undir 'Víg Ljóts Hallsonar'.

II. GERÐIR ANNÁLA

Í öllum hinum fornu annálum er sameiginlegur stofn sem talið er að nái fram um 1280, eins og fyrr segir; og þeir hafa einnig sama tímatalskerfi og sömu aðalheimildir (sjá útg. Storms, bls. lxxviii o. áfr.).

Konungsannáll (IV) og yngri annálar hafa allmörg sögualdarártöl fram yfir þrjú fyrstu annálana í útgáfu Storms (I–III: Resensannál, Høyersannál og Fornu annál). Alls er um að ræða 15 ártöl (af 46), sem samkvæmt því má ætla að ekki hafi verið í hinum sameiginlega annála-stofni. Fimm þessara ártala greina upphafsár lögsögumanna. Má telja víst að þau séu seinni viðauki samkvæmt Íslendingabók, og einnig að útkoma Úlfljóts með lögin 927 (IV o. s. frv.) sé síðari útreikningur miðaður við að hann væri lögsögumaður í þrjú ár. Í frumannálum hefur þá aðeins verið getið fyrsta lögsögumannsins (eftir Úlfljót), Hrafns Hængssonar. Og þá er það athugandi að upphafsár Hrafns er talið 929 í annálum I–III og einnig í V, þótt það sé samhljóða Íslendingabók í IV, VIII og X (villa í VII). Gæti þetta bent til þess að ártalið væri í upphafi óháð Íslendingabók, en lagfært eftir henni í IV um leið og öðrum lögsögumönnum var bætt við, og mælir þetta þá ásamt fleira gegn því að frumstofn annálanna sé runninn frá Ara fróða.

Tvö önnur ártöl Konungsannáls geta verið viðbætur samkvæmt Íslendingabók: Útkoma Ingólfs 870 og útkoma Þangbrands 997. Eftir

eru þá sjö viðbótarártöl sem að svo stöddu skulu talin af óvissum uppruna: Dauði Þórólfs Mostrarskeggs og fæðing Þorsteins Þorskabíts sonar hans (nr. 3 og 4), fæðing Þorgríms föður Snorra goða og fæðing Snorra (7 og 13), dauði Tinguodds og Þórðar gellis (14 og 15) og utanför Friðreks biskups (24).

III. ANNÁLAR OG AÐRAR HEIMILDIR

Hér að framan hefur verið rætt um náinn skyldleika annála við Íslendingabók og rakin þau ártöl sem þaðan munu runnin. Miklu vafasamara og torráðnara er samband — eða sambandsleysi — annála við aðrar heimildir, og koma á þessu tímabili einkum til álita Íslendingasögur. Með tilliti til þeirra má skipta ártölum annála í þrennt: (1) Ártöl sem ber saman við Íslendingasögur (að minnsta kosti svo að kalla meg). (2) Ártöl sem stangast við það sem í sögum segir. (3) Ártöl varðandi atburði sem ekki verða tímasettir samkvæmt sögum, enda þótt þeirra sé getið þar.

Samkvæmt því er að framan segir munu 13 ártöl annála vera runnin frá Íslendingabók. Ellefu eru talin í formála Jakobs Benediktssonar sem fyrr getur, og þar við bætast að líkindum útkomuár Úlfhljóts og Þangbrands. Þessi 13 ártöl er rétt að draga frá (sum þeirra koma raunar einnig fram í Íslendingasögum eða verða fundin samkv. þeim). Eftir eru þá 33 ártöl af óvissum uppruna, og skal nú athugað hversu þau horfa við Íslendingasögum. Byrjað er á atburðum frá Vesturlandi og síðan haldið réttisælis kringum landið. Á undan hverjum atburði er númer hans í skránni hér á undan (bls. 296–97).

Vesturland og Húnaþing.

3 Dauður Þórólfur Mostrarskegg 918. Í *Eyrbyggju* er engin tímamiðun varðandi andlát Þórólfs, en ljóst er að sagan gerir ráð fyrir að hann lifði nokkru lengur en þetta: Þorsteinn Þorskabítur sonur hans er samkvæmt sögunni fæddur 913 (sjá næsta lið og síðar athugasemd við liði 12–13); hann tekur föðurleifð sína þegar Þórólfur andast og gengur að eiga Þóru systur Þórðar gellis, berst við Kjalleklinga á Þórsnesþingi, býr rausnarbúi á Hofsstöðum, reisir bæinn að Helgafelli, en drukknar hálfþrítugur 938. Hefur þá Þórólfur eftir því að dæma dáíð um eða laust eftir 930.

4 Fæddur Þorsteinn þorskabítur 918 (sama ár sem faðir hans andast). Þetta stangast við *Eyrbyggju* sem telur Þorstein fæddan 913, eins og fyrr segir; það er nógu knappt að maður sem afrekar svo miklu sé fæddur þegar 913, ef hann á að deyja 938 eins og Eyrbyggja segir. Hinsvegar gerir Gíslasaga ráð fyrir því að Þorsteinn sé lífs löngu eftir að Þorbjörn súr kom út (952 samkvæmt annálum). Fæðingarár Þorsteins 918 fær því samrýmst Gíslasögu þótt það stangist við Eyrbyggju.

Höfundur Eyrbyggju leggur mikla rækt við tímatal og styðst í því efni að nokkru við *Ævi Snorra goða*.⁷ Síðari ártölum varðandi Snorra og langfeðga hans ber saman í sögunni og annálunum. Hafi söguhöfundur þekkt annála þá hefur hann viljað sneiða hjá augljósum villum og lætur því andlátstíð Þórólfs Mostrarskeggs liggja á milli hluta.

Samkvæmt Eyrbyggju (og annálum) fæddist Snorri goði sama ár sem Þorgrímur faðir hans var veginn; og Þorgrímur fæddist sama ár sem faðir hans Þorsteinn þorskabítur druknaði. Sú grunsemd vaknar að áhrifa gæti frá þessari samkvæmni þegar annálar láta Þorstein þorskabít fæðast sama ár sem faðir hans andast.

Á það skal minnt að þessi ártöl (3 og 4) koma fyrst fram í Konungsannál.

7 Fæddur Þorgrímur faðir Snorra goða 938. Samkvæmt *Eyrbyggju* var Þorgrímur hálfþrítugur þegar hann var veginn, og kemur það heim við dánarár hans samkvæmt annálum (963). Sjá liði 12–13 hér á eftir.

10 Útkoma Þorbjarnar súrs 952. Í styttri gerð *Gíslasögu*, sem löngum hefur notið meiri virðingar en lengri gerðin, segir að sagan hefjist á ofanverðum dögum Hákonar konungs Aðalsteinsfóstra. Að tali annála kom Hákon til ríkis í Noregi 933 og féll 960 (961). Fær þá ekki staðist að sagan hefjist á ofanverðum hans dögum, því að síðar er sagt frá kvonfangi Þorbjarnar og fæðingu og uppvexti fjögurra barna hans, og eru þau vel roskin þegar fjölskyldan fer til Íslands. Enn síður stenst þetta ef Hákon hefur ekki komið til Noregs fyrir en 946, eins og margir fræðimenn telja.⁸ En í lengri gerð sögunnar, sem undirritaður telur að flestu leyti upprunalegri,⁹ er hinsvegar sagt að Haraldur hárfagri ráði fyrir Noregi þegar sagan hefst, og mun það sanni nær; en

⁷ Prentuð í *Ísl. forn.* IV, bls. 185–86.

⁸ *Ísl. forn.* XXVI, form. § 6 og 7 (Bjarni Aðalbarnarson) og tilv. þar.

⁹ *Gripla* III (Rvík 1979), bls. 128–62.

skammt endist það til að tímasetja útkomu Þorbjarnar, og verður það með engu móti gert eftir Gíslasögu.

Barði Guðmundsson bendir á það að auk Ingólfs Arnarsonar nefna annálar ekki útkomuár neins landnámsmanns nema Þorbjarnar. 'Má nærri geta, hvaðan þessi tímasetning muni vera komin,' segir Barði — og á við Þuríði spöku, en Þorbjörn var langafi hennar. Hinsvegar segir Björn K. Þórolfsson: '... og má nærri geta, að þessi vitneskja um hann (þ. e. Þorbjörn) hefir geymzt með niðjum hans og er skráð af Ara fróða.'¹⁰ Frægri en Þorbjörn súr var þó sonur hans Gísli, en banamaður hans var Eyjólfur grái langa-langafi Ara. Gíslasaga bendir til þess að vígið hafi mælst illa fyrir, en þó stóð öðrum nær en Ara að leggja rækt við minningu Gíslaættar. En Þorbjörn kom mjög seint út, og því hafði minningin um útkomuár hans betri skilyrði til að varðveitast en annarra landnámsmanna.

11 Brenna Blundketils 962. Í *Hænsaþóris sögu* eru engar bendingar um tímatal. Til samanburðar við annála má helst hafa Íslendingabók sem setur brennuna á lögsögumannsskeið Þórarins Ragabróður (950–69). Næst á undan segir Ari frá sumarauka Þorsteins surts sem ekki verður heldur árssettur, en næst á eftir frá því að Þorkell máni tók lögsögu eftir Þórarin (970). Kemur þetta allt vel heim og saman, en nákvæm árssetning fæst hvergi nema í annálum.

12–13 Dráp Þorgríms föður Snorra goða 963. Fæddur Snorri goði 963. Í ýmsum fornum heimildum segir að Snorri goði dæi einum vetri eftir fall Ólafs konungs helga, þ. e. a. s. 1031 (sjá hér á eftir aths. við 45); og í Ævi hans segir að hann væri þá 'á hinum sjöunda vetri hins sjöunda tigar aldurs síns,' en í Laxdælu að hann hefði þá 'sjö vetur hins sjöunda tigar';¹¹ samkvæmt íslenskri málvenju gat þetta hvortveggja merkt hið sama, enda mun Æ vera bein heimild Laxdælu um þetta.¹² Eftir þessu ætti Snorri helst að vera fæddur 964, en samkvæmt öðrum tímamiðunum í Eyrbyggju er hann fæddur 963.¹³ Þarna skeikar aðeins einu ári, og gæti mismunurinn verið sprottinn af ólíkum útreikningi. Samkvæmt Gíslasögu og Eyrbyggju fæddist Snorri skömmu eftir víg föður síns (nokkurum nóttum síðar, segir Eyrbyggja). Og eins

¹⁰ *Ísl. fornr.* VI, form. bls. xlii.

¹¹ *Ísl. fornr.* IV, bls. 186; V, bls. 226.

¹² *Ísl. fornr.* V, form. bls. xxxvi (Einar Ól. Sveinsson).

¹³ *Ísl. fornr.* IV, form. bls. xxx–xxxí (Einar Ól. Sveinsson).

og fyrr segir við liði 3–4 má síðan samkvæmt Eyrbyggju reikna út fæðingarár Þorgríms föður Snorra (938, sem er samhljóða annálum) og fæðingarár Þorsteins afa hans (913, sem er ósamhljóða annálum). Á það skal bent að atriði 13 er viðauki í IV, en atriði 12 (víg Þorgríms) er hinsvegar í samstofna annálum.

14 Dauður Tunguoddur 965. Af *Hænsaþórisögu*, sem ein sagna getur andláts Odds, væri helst að ráða að hann hefði lifað allmörg ár frá brennunni í Örnólfsdal;¹⁴ og aðrar sögur gera ráð fyrir að hann hafi lifað langt fram yfir 962.¹⁵ Sýnir það ljóslega að ársetningin í annálum er óháð sögum, hvað sem réttast er.

15 Dauður Þórður gellir 965 eða 'því nær.' Í sögum er eigi heldur nein bending um það hvenær Þórður andaðist. Hann kemur meðal annars við *Laxdælu*, *Eyrbyggju* og *Hænsaþórisögu*. Í *Landnámu* er nefnd saga hans sem nú er glötuð,¹⁶ og getur auðvitað hugsast að þar hafi verið einhver tímatalsmiðun um andlát hans.

Það er athyglisvert — og kannski má segja grunsamlegt — að ann-álar nefna saman andlát þessara tveggja miklu deiluaðila, Tunguodds og Þórðar gellis, þremur árum eftir brennuna.

19 Burðartíð Þorkels Eyjólfssonar 979. Í *Laxdælu* segir svo: 'Þorkell hafði átta vetur hins fimmta tigar þá er hann drukknaði, en það var fjórum vetrum fyrr en hinn heilagi Ólafur konungur féll.'¹⁷ Samkvæmt þessu væri Þorkell fæddur 978. En eins og Einar Ól. Sveinsson segir í formála *Laxdælu*: 'Munurinn sem er á *Laxdælu* og annálum um fæðingarár Snorra og Þorkels, stafar án efa af mismunandi reikningi, þegar vetratali var breytt í áratál.'¹⁸

20 Útkoma Friðreks biskups 981. Ártali þessu ber saman við Kristniþátt í *Ólafssögu Tryggvasonar hinni miklu*¹⁹ og við *Kristnisögu*.²⁰ Í *Kristnisögu* segir enn fremur að Snorri goði væri 18 vetra er þetta gerðist, og stendur það heima ef hann er talinn fæddur 963.

22 Kirkjugerð Þorvarðar Spakböðvarssonar 984. Þessu ártali ber einnig saman við *Kristniþátt* og *Kristnisögu* sem herma að Þorvarður hafi gert kirkju í Ási þrem vetrum eftir útkomu Friðreks

¹⁴ *Ísl. fornrr.* III, bls. 46 (sbr. þó form., bls. xxi–xxii nm.)

¹⁵ *Safn til sögu Íslands* I, bls. 324–25.

¹⁶ *Ísl. fornrr.* I, bls. 140.

¹⁷ *Ísl. fornrr.* V, bls. 223.

¹⁸ *Ísl. fornrr.* V, form. bls. 1.

¹⁹ *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* I (Ed. Arnarn. A 1, Kbh. 1958), bls. 300.

²⁰ *Biskupa sögur* I, Kh. 1858, bls. 3–4.

biskups og Þorvalds víðförla eða sextán vetrum áður en kristni var í lög tekin á Íslandi.

24 Utanför Friðreks biskups 985. Í *Kristniþætti* og *Kristnisögu* er sagt að þeir Friðrekur og Þorvaldur byggju fyrst einn vetur á Giljá og síðan fjóra vetur á Lækjamóti; samkvæmt því telja menn að þeir hafi farið utan 986. Ártalið 985 er aðeins í Konungsannál (Flateyjarannáll: 986, e. t. v. með venjulegri ársskekkju); mun þetta ákvæði í Konungsannál vera marklaus ritvilla eða reikningsvilla.

33 Víg Kjartans Ólafssonar 1003. Þessu ártali ber alveg saman við *Laxdælu*, ef taldir eru vetur frá kristnitöku.²¹

35 Víg Bolla 1007. Ber einnig saman við *Laxdælu*, ef talið er frá kristnitöku.²²

36 Víg Styr 1008. Í *Ævi Snorra goða* segir að Þorgestur Þórhalls-son hafi drepíð Víga-Styr á áttunda vetri frá kristnitöku, og sama segir í *Eyrbyggju*.²³ Í Helgafells ártíðaskrá er ártíð Styr talin 2. nóvember, og getur því borið saman við Heiðarvígásögu (endursögn Jóns Ólafssonar frá Grunnavík) sem segir að Styr hafi farið að heiman í hinstu för sína 'um veturnatur'.²⁴ Ef vitnisburður þessara heimilda er lagður saman verður niðurstaðan sú að Styr hafi verið veginn 1007. Fljótt á lítið virðist þarna þá vera eins árs ágreiningur milli Ævinnar (*Eyrbyggju*) og annálanna, og trúa fræðimenn Ævinni betur.²⁵ En í Ævinni (*Eyrbyggju*) er þess ekki getið hvenær vetrarins vígið gerðist, og ef annállinn færir eftir annarri þeirri heimild lægi beint við að tímasetja vígið 1008. Á þetta bendir Sigurður Nordal í formála Heiðarvígásögu (bls. cxxiv): 'Hins vegar gátu orð Ara í *Ævi Snorra goða*: 'átta vetr . . . á þeim síðasta vetri' — gert manni, sem safnaði saman tímatali-ákvörðunum úr ritum hans, án þess að hafa aðrar heimildir til hliðsjónar, það eðlilegt, að velja ártalið 1008, þ. e. a. s. hugsa sér vígið síðara hluta vetrar.'

37 Víg Þorsteins Gíslasonar 1009.²⁶ Um þessa annálsgrein segir Sigurður Nordal (form. Heiðarvígás., bls. cxxiv): 'Og þar sem vígs

²¹ *Ísl. forn.* V, form. bls. lvii.

²² *Ísl. forn.* V, form. bls. lv-lvi.

²³ *Ísl. forn.* V, bls. 186, 152–53.

²⁴ *Íslenzkar ártíðaskrár*, Kh. 1893–96, bls. 87, 91. *Ísl. forn.* III, bls. 231.

²⁵ *Ísl. forn.* V, form. bls. lvi.

²⁶ Annálsgrein þessi er aðeins í Resensannál, og stendur þar einungis: 'Víg Þorsteins G. sonar'. En lítill vafi virðist á því að átt sé við Þorstein Gíslason.

Þorsteins Gíslasonar er aðeins getið í einum annál (og ekki minnzt á það í *Ævi Snorra*), getur það verið viðbót eins annálsritara, sem gerði ráð fyrir, að það hefði gerzt einum vetri eftir fall Styr's. Í *Heiðarvígasögu* er gert ráð fyrir að fimm ár líði frá vígi Styr's til vígs Þorsteins; en til er önnur heimild sem hefur aðeins eitt ár milli víganna, og það er *Eyrbyggjasaga*.

39 Víg Halls Guðmundarsonar 1011. Vígsins er einnig getið í *Heiðarvígasögu*, en verður ekki árssett eftir henni. Ef gert er ráð fyrir að víg Styr's hafi orðið 1007, hefði víg Halls átt að verða 1014 samkvæmt sögunni.²⁷ Þessi hluti hennar er að vísu aðeins til í endursögn Grunnavíkur-Jóns og því ekki fulltreystandi, en ljóst er að tímatal frum-sögunnar hefur verið ónákvæmt og brenglað.

41 Heiðarvíg 1014. Þessi atburður verður ekki heldur tímasettur samkvæmt *Heiðarvígasögu*. Þar líða fjögur ár milli vígs Halls og Heiðarvíga, en aðeins þrjú samkvæmt annálunum. Hér á auðvitað enn við fyrirvari um endursögn Grunnavíkur-Jóns, en þá atburði sem afmarka þessi fjögur ár virðist hann þó hljóta að muna rétt.²⁸

42 Drukknun Þorkels Eyjólfssonar 1026. Samkvæmt *Laxdælu* drukknaði Þorkell 'fjörum vetrum fyrr en hinn heilagi Ólafur konungur féll,'²⁹ þ. e. a. s. árið 1026, eins og segir í annálunum.

43 Víg Þorsteins Kuggasonar 1027. Þessa atburðar er getið í *Grettissögu* (67. kap.), og er auðreiknað samkvæmt henni að það hafi einmitt gerst 1027. En af *Eyrbyggju* væri að ráða að Þorsteinn hefði dáið fyrr. Þar segir svo í síðasta kapítula (65.): 'Snorri goði bjó í Tungu 20 [réttara: 23] vetur, og hafði hann fyrst heldur öfundsamt setur meðan þeir lifðu stórbokkarnir Þorsteinn Kuggason og Þorgils Hölluson . . .' Af þessu mætti ætla að Snorri hefði lifað meir en fjögur ár eftir dauða Þorsteins. En samkvæmt *Laxdælu* var Þorgils Hölluson raunar veginn áður en Snorri fluttist að Sælingsdalstungu, og mætti þá vera að bending *Eyrbyggju* um aldur beggja þeirra Þorgils og Þorsteins væri marklítill.

45 Andlát Snorra goða 1031. Að þessu ártali er áður vikið. Öllum heimildum sem þess geta ber saman um að Snorri hafi andast einum vetri eftir fall Ólafs konungs helga, en heimildirnar eru auk annála: *Ævi Snorra*, *Eyrbyggja*, *Heimskringla* og *Laxdæla*. Vafalaust er samband milli þessara heimilda, og mun *Ævi Snorra* vera elst.

²⁷ *Ísl. fornrr.* III, form. bls. cxxiv–cxxv.

²⁸ Sbr. *Ísl. fornrr.* III, form. bls. cxxiii o. áfr.

²⁹ *Ísl. fornrr.* IV, bls. 223.

Samantekt. Frá Vesturlandi og Húnaþingi eru alls greindir 22 atburðir sem varða Ísleendingasögur. Um ártölin má í stórum dráttum segja þetta: Fyrstu ártölin verða ekki borin saman við sögur, en þegar á líður, frá og með útkomu Friðreks biskups 981, verður nálega fullkomið samræmi milli annála og nokkurra sagna sem gerast í þessum héruðum. Og fyrir 981 má einnig, samkvæmt dánarárum og ævialdri í sögunum, reikna út: (a) dráp Þorgríms föður Snorra goða, (b) burðartíð Snorra goða og (c) burðartíð Þorkels Eyjólfssonar.

Eyjafjörður.

8 Víg Sigmundar Þorkelssonar 944.

21 Bardagi á Hrístateig 983.

Frá báðum þessum atburðum er sagt í *Vígaglúmssögu*. Í Glúmu er einn atburður áarmiðaður við almennt tímatal: sagt er að Glúmur hafi lifað þrjá vetur fram yfir kristnitöku, þ. e. andast árið 1003; en þótt rétt kynni að vera dugir það ekki til að árssetja hina fyrrnefndu atburðina. Nær lokum sögunnar segir svo: 'Það er mál manna að Glúmur hafi verið tuttugu vetur mestur höfðingi í Eyjafirði, en aðra tuttugu vetur engir meiri en til jafns við hann.'³⁰ Talið er að þetta styðjist við vísu eina sem eignuð er Glúmi (9. v. sögunnar), en þar kveðst skáldið hafa setið 'fullkátur' fjörutíu vetur. G. Turville-Petre giskar á að minningin um það hvenær Hrístateigsbardagi varð hafi lengi lifað með frændum þeirra manna sem þar áttust við, og síðan sé hugsanlegt að víg Sigmundar sé tímasett eftir bardaganum með því að telja 40 ár aftur í tímann.³¹ En þá hefðu annálar átt að tímasetja vígið 943 en ekki 944. Nú missir Glúmur ekki völd sín strax eftir Hrístateigsfund, en var hrakinn frá Þverá þremur vetrum síðar samkvæmt sögunni. Ef annálaritarar hefðu farið eftir henni hefði því verið eðlilegast að láta líða 37 ár milli vígsins og bardagans.³² Það er því sama hvernig á þetta er litið: litlar líkur eru til þess að atburðirnir séu í annálum tímasettir eftir Glúmu.

Austurland.

17 Víg Broddhelga 974. Atburður þessi verður ekki tímasettur eftir *Vopnfirðingasögu* fremur en aðrir atburðir í þeirri sögu. Í sögunni

³⁰ *Ísl. forn.* IX, bls. 98.

³¹ *Víga-Glúms saga* (Oxford 1940), inng. bls. xlix.

³² Sbr. *Ísl. forn.* IX, form. bls. xlv.

er þess getið að hallæri mikið hafi verið vorið sem Helgi var veginn, og varpar Jón Jóhannesson fram þeirri hugmynd að átt sé við 'óöld hina fyrri' sem annálar ársetja 975; kunni þá vígið að vera ársett eftir hallærinu.³³ Hann telur þetta þó raunar ólíklegt þar eð víg Helga er talið hafa orðið 974 en ekki 975 eins og hallærið. Hallast hann helst að því að farið sé eftir 'einhverju glötuðu heimildarriti, t. d. smágrein, áþekkri Ævi Snorra goða.' Jón víkur nánar að þessu hugsaða smáriti á öðrum stöðum (bls. xix, xxiv), og svo verður gert hér á eftir.

26 Víg Geitis 987. Í *Vopnfirðingasögu* er engin bending til tíma-
setningar þessa atburðar og ekki heldur greint hve langt leið milli víga þeirra Helga og Geitis. Í sögunni er einkennilega til orða tekið: 'Nú fer svo fram lengi að [allt] var kyrrt um hríð.' En þótt ekki sé skýrar að orði kveðið þá mundu menn þó ekki ætla samkvæmt sögunni að þrettán ár hafi liðið uns Þorgerður silfra eggjaði Bjarna til hefndanna og hann lét undan frýjuorðum hennar. Verður því ekki sagt að hér sé samræmi milli sögu og annála, og víst að ártal annála getur ekki verið leitt út úr sögunni.

27 Bardagi í Böðvarsdal 989. *Vopnfirðingasaga* greinir ekki heldur nákvæmlega hve langt leið frá vígi Geitis til bardagans í Böðvarsdal, en svo virðist sem liðið hafi tvö ár: tvívegis er sagt 'Um vorið eftir' í upphafi kapitula (XVI. og XVIII.); ber þessu þá saman við annála sem einnig láta líða tvö ár milli atburða. Jón Jóhannesson telur að sú spurning vakni 'hvort samræmið sé eigi of mikið til þess, að sagan og annálarnir séu óháð rit.' Hefur hann tilgátu til skýringar sem nánar verður að vikið hér á eftir.

30 Bardagi í Eyvindardal 998. 'Vetri síðar en Þangbrandur prestur kom til Íslands féll Helgi Droplaugarson,' segir í niðurlagi *Droplaugarsonasögu* — en hann féll einmitt í bardaganum í Eyvindardal. Sé gert ráð fyrir því að Þangbrandur hafi komið út árið 997, ber þessu saman við annála.

Suðurland.

29 Víg Arnórs í Skógum 997. Þessa atburðar er getið í *Droplaugarsonasögu*,³⁴ — 'og hér sem oftar kemur það skýrt í ljós, að annálaritararnir hafa ekki sótt fróðleik sinn um tímatal í sögunnar,'

³³ *Ísl. forn.* XI, form. bls. xxii-xxiii.

³⁴ *Ísl. forn.* XI, bls. 156.

segir Barði Guðmundsson. 'Mætti helzt ætla af sögu Droplaugarsona, að bardaginn í Eyvindardal og víg Arnórs í Skógum hafi átt sér stað á sama ári.' Vígs Arnórs er einnig getið í *Landnámu* og *Njálu* — í síðara ritinu með þeim hætti að bendir til ritaðrar heimildar, og má vera að Droplaugarsonasaga hafi þá hop af sömu heimildinni. En tímasett verður vígið hvorki eftir *Landnámu* né *Njálu*.

Von er að menn gruni tengsl milli annála og Droplaugarsonasögu, að minnsta kosti varðandi víg Helga Droplaugarsonar og þá jafnvel einnig víg Arnórs.³⁵ Sú skýring virðist hugsanleg að söguhöfundur hafi farið eftir annál sem haft hafi þessi þrjú ártöl saman: útkomu Þangbrands 997, víg Arnórs í Skógum 997 og bardaga í Eyvindardal 998. Þaðan fær hann þá hugmynd að nota víg Arnórs sem lítinn aukapátt í sögu sinni — og síðan miðar hann víg Helga Droplaugarsonar við útkomu Þangbrands. Það er að minnsta kosti harla ólíklegt að þessu sé öfugt farið: að útkoma Þangbrands sé í annálum árssett eftir bardaganum í Böðvarsdal.

38 Njálsbrenna 1010.

40 Víg Ljóts Hallssonar (Bardagi á alþingi) 1011.

Ekki er viðlit að tímasetja þessa atburði nákvæmlega samkvæmt Njálssögu, enda hefur höfundur hennar lítt hirt um sagnfræðilegt tímatal, eins og Einar Ól. Sveinsson hefur sýnt fram á.³⁶ Þó lætur höfundur brennuna gerast nokkru eftir kristnitöku — en tæplega mundi maður halda að liðu 10 ár samkvæmt sögunni.³⁷ Þá er og athugandi að í hinum fyrri annálum er aðeins getið um víg Ljóts Hallssonar næsta ár eftir brennuna, en bardaginn kemur ekki fyrir en í síðari annálum. Þessu gátu valdið sérstök tengsl annálsritara við Síðu-Hall, en hann var kynsæll mjög.

Niðurstaðan af athugun á sögualdar-ártölum annála frá öðrum landshlutum en Vesturlandi (að meðtöldu Húnaþingi) er þá þessi:

(1) Ártölin eru miklu færri úr þessum landshlutum heldur en að vestan.

(2) Aðeins eitt nákvæmt ártal verður fundið bæði í annálum og einni

³⁵ Sbr. *Ísl. forn.* XI, form. bls. lxxviii–lxxix.

³⁶ *Ísl. forn.* XII, form. bls. lxi–lxxviii.

³⁷ Samkvæmt *Njálu* líða þrjú vetur frá brennunni til Brjánsbardaga, og fer það ekki fjarri lagi (rétt: fjórir vetur, ef brennan hefur orðið 1010). En í íslenskum annálum er bardaginn settur tíu árum of snemma, hvað sem því veldur; það er að minnsta kosti ekki gert samkvæmt *Njálu*.

Íslendingasögu sem hér um ræðir: víg Helga Droplaugarsonar, og ber þessum heimildum saman.

(3) Sögurnar leggja yfirleitt litla rækt við tímatal — minni en þær þrjár sögur sem einkum er miðað við að vestan: Eyrbyggja, Laxdæla og Kristnisaga.

(4) Yfirleitt *gætu* ártöl annála komið heim við það sem í sögunum segir eða fara að minnsta kosti ekki fjarri því.

Landið allt.

2 Upphaf Íslands byggðar 874 (875). Þessu ártali ber saman við *Landnámu* (Ísl. fornr. I, bls. 42), og telja flestir fræðimenn að það muni vera 'útreikningur síðari manna, sennilega ekki til orðinn fyrr en á 13. öld, og hafi ekki komið inn í Landnámu fyrr en í *S(turlubók)*', svo sem Jakob Benediktsson kveður að orði í formála Landnámu (Ísl. fornr. I, bls. cxxxvii). Vafalaust má telja að samband sé milli annála og Sturlubókar um þetta ártal, en engum getum skal leitt að því hvor heimildin sé upprunalegri.

18 Óöld hin fyrri 975. Í *viðauka Skarðsárþókar*, sem að miklu leyti mun vera kominn úr Hauksbók, er nánari frásögn af hallæri þessu sem lengi hefur verið í minnum haft (útg. 1958, bls. 189):

'Óaldarvetur varð mikill á Íslandi í heiðni í þann tíma er Haraldur konungur gráfeldur féll, en Hákon jarl tók ríki í Noregi. Sá hefir mestur verið á Íslandi. Þá átu menn hrafna og melrakka, og mörg óátan ill var etin, en sumir létu drepa gamalmenni og ómaga og hrinda fyrir hamra. Þá sultu margir menn til bana, en sumir lögðust út að stela og urðu fyrir það sekir og drepnir. Þá vógust skógarmenn sjálfir, því að það var lögtekið að ráði Eyjólfssonar að hver frelsti sig sá er þrjá dræpi seka.'

Að tali íslenskra annála féll Haraldur gráfeldur 975 eða 976, og mun sú tímamörkun leidd af Heimskringlu eins og fleiri ákvæði annála varðandi norska konunga. Stendur þetta allt nokkuð vel heima, en ósagt skal látið hvort beint samband muni vera milli annála og viðauka Skarðsárþókar.

Skiptar hafa verið skoðanir um það hvenær ritun annála hafi byrjast hér á landi. Hin gamla skoðun Gustavs Storms var sú að hinn sam-eiginlegi stofn annálanna, sem nær til h. u. b. 1280 sem fyrr segir, hafi

jafnframt verið fyrsti annállinn.³⁸ Þessari skoðun fylgir Finnur Jónsson³⁹ og einnig Sven Axelson⁴⁰ og Ólafía Einarsdóttir,⁴¹ og er helsta röksemd þeirra sú að svo mikill hluti íslenskra annálaártala frá þessu tímabili (fram um 1280) sé bersýnilega byggður á sögum frá 13. öld. Finnur Jónsson telur að þegar ritari Konungsannáls byrjar að hafa auð pláss við einstök ár eftir 1279 sé það 'naturligvis fordi han nu ikke havde flere eksisterende sagaer at benytte.'⁴² Lengst gengur Ólafía Einarsdóttir í því að rekja annálaefni til ritaðra sagna.

En áður en Finnur birti seinni útgáfu bókmenntasögu sinnar — og löngu á undan Axelson og Ólafíu — hafði Natanael Beckman leitt líkur að því að þegar á 11. öld hefðu menn farið að skrásetja ártöl samtíma-viðburða. Ályktar hann það af Heklugosi 1104 en þó einkum af sólmyrkva sem varð árið 1131 og hvergi sást nema á Íslandi, en beggja þessara atburða er getið í íslenskum annálum. 'Det är frestande att antaga, att man redan på 1100-talet, sedan det kronologiska intresset blivit väckt genom Ares mönstergilla undersökningar, lagt upp kronologiska anteckningsböcker, vilkas innehåll vi kunna återfinna i annalhandskrifter från de följande århundradena.'⁴³

Rétt er að gefa gaum að því hvernig hinir fornu annálar okkar eru gerðir. Þeir eru byggðir á páskatöflum eða svonefndum ta(f)lbyrðingum sem notaðir voru til að finna páskana ár frá ári. Í annálunum eru árin táknuð með sunnudagsbókstöfum og tunglbókstöfum, en aðeins hvert tífunda (eða stundum tuttugasta) ár skráð með rómverskum tölum. Um þetta segir Beckman:⁴⁴

³⁸ *Islandske Annaler*, form. bls. lxx o. áfr.

³⁹ *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 2. útg., II (Kbh. 1923), bls. 780–82; III (1924), bls. 68–76.

⁴⁰ *Sverige i utländsk annalistik 900–1400* med särskild hänsyn till de isländska annalerna (Stockh. 1955).

⁴¹ *Studier i kronologisk metode i tidlig isländsk historieskrivning* (Lund 1964), einkum bls. 293–338. Sverige i isländsk annalistik 1190–1270, *Scandia* 31 (1965), bls. 331–44. Om de to håndskrifter af Sturlunga saga, *Arkiv f. nord. filologi* 83 (1968), bls. 44–80.

⁴² *Litt. hist.* III, bls. 71.

⁴³ Annalstudier, *Studier i nordisk filologi* III.4 (Helsingfors 1912), bls. 3–4. Sjá einnig Beckman: Quellen und Quellenwert der isländischen Annalen, *Xenia Lideniana* (Stockh. 1912), bls. 16–39.

⁴⁴ *Annalstudier*, bls. 11–12. — Beckman hefur jafnvel reynt að endurgera íslenskan frumannál úr stuttum athugasemdum sem hann tekur úr hinum varðveittu annálum og einkum úr sögum (*Quellen und Quellenwert*, bls. 34–39).

‘De pásktabeller, som vi ha att förutsätta . . . lämnade alltid något utrymme kvar för en kort anteckning om en eller annan mycket viktig händelse eller ett och annat riktigt stort järtecken. Sådana annoterade pásktabeller . . . torde väl ha funnits då nogra håll på Island. Det är de, som givit formen åt de annaler, som senare med utländskt stoff och med efter utländska mönster utvidgat innehåll, senare kommo till stånd.’

Þessi uppruni og gerð annála er að sjálfsögðu ekkert séríslenskt fyrirbæri; samskonar árbækur þekkjast frá öðrum Evrópulöndum á miðöldum. Í fáum orðum lýsir Ellen Jørgensen þróuninni á þessa leið:⁴⁵

‘De middelalderlige Aarbøger har deres Oprindelse fra Paasketavlerne. Paasketavlerne var Kalenderværker, hvori Aarstallet, beregnet efter Christi Fødsel, Indictionen, Epacten, Angivelsen af Paaskegrænsen etc. var opført i Kolonner Side om Side. Nu kunde det hændte, at man ved et af Aarstallene indførte en Notits om en mindeværdig Begivenhed; det kunde hændte, at man føjede en anden Notits ind ved et andet Aar og snart flere Optegnelser, der fandt Plads i Margin, mellem Linierne, midt imellem Indictionstal, Epacter og hele det kalendariske Apparat. Siden anlagde man ligefrem Paasketavler saaledes, at der mellem Kolonnerne levedes bredt Rum til historiske Optegnelser, og tilsidt traadte Aarstalsrækken med de tilknyttede Noter ud af Rammen, — Aarbogen rev sig løs fra Paasketavlen.’

Nú má spyrja: hvenær gerðist það þá hér á landi að annálar ‘slitu sig frá páskatöflum’ og gerðust sjálfstæð bókmenntagrein? Þessu er vandsvarað, enda skilin vafalaust ekki glögg milli páskatöflu með ártölum og árbókar sem byggð var á páskatöflu. Auk eldgosa og sólmyrkva sem Beckman bendir á mættu eftirfarandi atriði þykja benda til þess að einhverskonar annálaritun hefði hafist nokkuð snemma hér á landi, eða á fyrra hluta 12. aldar:

(1) Annálaritun hefur snemma hafist í Danmörku, og hin svonefnda Colbazárþók eða Colbazannáll er að stofni frá 12. öld. Colbazannállinn skiptist í þrjá hluta. Fyrsti hluti er ‘verdenshistorisk’, þ. e. a. s. hann greinir atburði suður í löndum allt frá sköpun heimsins fram til 1127. Síðan koma dönsk ártöl frá 1127–1170. Um það leyti barst annállinn til nýstofnaðs klausturs í Colbaz í Pommern, og þar var aukið við ýmsu efni allt fram á 14. öld. Fram kemur sérstakur skyldleiki við svonefndan Lundarannál, og má telja víst að Colbazannállinn hafi byrjast í Lundi.

⁴⁵ Ellen Jørgensen, *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, 3. útg. (Kbh. 1964), bls. 5.

Hinir dönsku atburðir hafa verið færðir inn samtímis eða skömmu eftir að þeir gerðust. Fyrsta rithönd annálsins hefur gert umgerðina og fært atburði fram til 1150, og er sá hluti annálsins auðgastur að efni.

(2) Á þessum tíma heyrði íslenska kirkjan undir erkistólinn í Lundi (til 1152/53, er erkistóll var stofnaður í Niðarósi). Menningarsamband var, sem vænta mátti, mjög mikið við Lund og Danmörku.⁴⁶

(3) Á Íslandi var einmitt um þessar mundir mikill áhugi á tímatali, svo sem glögglega kemur fram í Íslendingabók Ara fróða. Mætti því ætla að Íslendingar hefðu ekki látið sinn hlut eftir liggja á þessu nýja bókmenntasviði.

Á móti þessu má svo færa aðrar röksemdir sem benda til þess að raunveruleg eða skipuleg annálaritun hafi ekki byrjast mjög snemma hérlendis — með öðrum orðum ekki fyrr en á ofanverðri tólftu öld eða öndverðri hinni þrettánda — jafnvel ekki fyrr en á síðara hluta þrettánda aldar (Storm, Finnur Jónsson):

(1) Í sögulegum ritum frá 12. eða 13. öld er aldrei getið um annála. Að vísu má finna sögurit sem greina atburði ár eftir ár (Sverrissaga, sögur í Sturlungu o. fl.); en ártöl eru sjaldan greind, og þá er vitnað í Íslendingabók Ara eða önnur rit en annála. (Röksemd Storms.)

(2) Allur þorri íslenskra ártala í annálunum er — eða getur verið — kominn frá kunnnum sögulegum ritum. Fyrst er Íslendingabók, en síðan Hungurvaka og fleiri biskupasögur, Íslendingasaga Sturlu Þórðarsonar og fleiri sögur í Sturlungu, Sverrissaga, Heimskringla, Hákonarsaga og Magnússaga lagabætis o. fl. Um þetta gildir hið fornkvæða: 'mundi eigi út leitað viðfanga ef gnógt væri inni.' Milli ártala sem virðast reiknuð út samkvæmt sögum verður þröngt um frumleg annálaártöl.⁴⁷

⁴⁶ Sjá um það efni m. a. Peter Foote, Aachen–Lund–Hólar, *Les relations littéraires franco-scandinaves au Moyen Age* (Paris 1975), bls. 53–73.

⁴⁷ Þegar fram líða stundir verða víxláhrif, þannig að annálagreinar eru teknar upp í samtíðarsögur (Árnasögu, Lárentíussögu o. fl.). Elsta saga sem notað hefur annál mun vera Prestsaga Guðmundar biskups, sem líklega er samin skömmu eftir lát biskups eða laust fyrir miðja 13. öld. Raunar telur Ólafía Einarsdóttir (*Studier*) að sagan muni veitandi annálum, og miðar þá við það að 'annálagreinar' eru fyllri eða efnismeiri í sögunni. En þarna er þó aðeins bitamunur á skoðunum Ólafíu og annarra, því að hún segir eftir samanburð sögu og annála (bls. 318): 'Det fremgår af den redegørelse vedrørende det annalistiske materiale i Præstesagaen om Guðmund Arason, som er givet i nærværende kapitel, at Præstesagaens forfatter ligefrem har konstrueret en annal og indflettet den i sin beretning om Guðmunds opvækst og præstegerning.' Samkvæmt þeirri skoðun sem hér er fram haldið um uppruna annála (sbr. Beckman) virðist ekkert því til fyrir-

(3) Frá lokum 'sögualdar' (um 1030) og fram á 12. öld eru í annálum fá ártöl sem varða Íslandssöguna önnur en þau sem rakin verða til Íslendingabókar (og biskupasagna). Helstu undantekningar eru dánarár manna og vitneskja um illt árferði. Þetta er þessháttar fróðleikur sem líklegt væri að færður væri inn á páskatöflur. Samfelld annálaritun frá ári til árs hefur sýnilega ekki farið fram á þessum tíma.

Ef við lítum á Konungsannál sem er fyllstur hinna eldri annála, þá sést að síðustu 'auðu' árin eru 1113–15. Eftir það er allt samfelld. Og þegar kemur fram um 1120 fer að verða meira um innlend ártöl. Skulu nú sýnd dæmi þess frá árunum 1119–30 (sumir þeir menn ókunnir sem nefndir eru geta raunar verið erlendir):

- 1119: Víg Þorsteins Hallvarðssonar.
- 1120: Særður Hafliði Másson. Manndauður mikill.
- 1121: Eiríkur biskup af Grænlandi fór að leita Vínlands. Sætt Hafliða Mássonar og Þorgils Oddasonar.
- 1122: Vígður Ketill biskup til Hóla af Özuri erkibiskupi í Lundí.
- 1123: Grímupröng. Særðir Þórður Áskelsson og Teitur. Guðmundur legifer.
- 1124: Vígður Arnaldur Grænlendingabiskup. Deila Ketils og Þórðar.
- 1125: Vöðlaþingsmál.
- 1126: Þrír biskupar á Íslandi. Steingrímur í ísum.
- 1127: Svarfdælaskærur. Jónsvetur.
- 1128: Víg Þóris prests Símunarsonar.
- 1129: Áverkar við Þorstein Höskuldsson. Víg Sölva Magnússonar og Serks Guttormssonar.
- 1130: Dauður Hafliði Másson.

Eftir 1130 er íslenskt efni ekki árvisst næstu tólf árin, og kemur ekki til mála að þá hafi atburðir verið skráðir jafnóðum, því að alltaf var eitthvað að gerast frásagnavert. En frá og með 1143 virðast einhverjir íslenskir atburðir vera færðir nálega hvert ár allt til loka annálsins. Þó er ljóst að langt fram á 13. öld eru margir atburðir sóttir í sögur, en aðrir geta eigi verið svo til komnir; hafa þeir þá verið bókfestir með einhverjum hætti ekki löngu eftir að þeir gerðust, 'Kronologi är ju i alla händelser den muntliga traditionens avgjort svagaste punkt,' segir Beckman réttilega, 'och då vi ibland finna överraskande goda krono-

stöðu — eða öllu heldur mjög líklegt — að annálaritun með einhverjum hætti hafi verið byrjuð snemma á 13. öld, ef ekki fyrr.

logiska uppgifter rörande enskilda händelser, så vill man gärna fråga sig, om icke dessa härröra från samtida uppteckningar.⁴⁸ En það er álitamál hvort fremur skuli kalla slíkar minnisgreinar páskatöflu með ártölum eða annál byggðan á páskatöflu.

Í Skálholtsannál er eyða frá 1012–1181, en ef litið er á Resensannál og Lögmansannál verður svipað uppi á teningnum sem í Konungsannál: Resensannáll er með áraeyðum framan af og allt fram á öndverða 12. öld; til dæmis eru engir atburðir greindir sex ár samfelld frá 1107–1112; en frá og með 1142 er eitthvað frá hverju ári (einnig í Høyersannál). Í Lögmansannál eru tómarúm við einstök ár á 12. öld, en íslenskt efni fer smám saman vaxandi, og er mikið af því sameiginlegt Konungsannál (og Resensannál).

Eitt atriði er vert að gaumgæfa ef kanna skal samband annála og Íslendingasagna. Þegar sagt er frá liðsafnaði í sögunum eru stundum einkennilegar upptalningar manna sem taka þátt í slíkum safnaði. Sumir þessara manna eru ekki nefndir annarsstaðar í viðkomandi sögu þótt þeirra sé getið í öðrum sögum, aðrir eru með öllu ókunnir. Slíkar upptalningar bardagamanna koma fyrir að minnsta kosti á eftirtöldum stöðum í Íslendingasögum:

Eyrbyggjasaga: (a) Stefnuför Snorra goða eftir víg Styrts (Ísl. forn. IV, bls. 153). (b) Víg Þorsteins Gíslasonar (Ísl. forn. IV, bls. 154). Þessar upptalningar í Eyrbyggju kunna að vera komnar úr Heiðarvígasögu meðan hún var heil.

Heiðarvígasaga: Liðsbón Barða, liðskipan Þórarins, Heiðarvíg. (Ísl. forn. III, einkum bls. 264–68, 282–86, 297–309.)

Víglúmssaga: Bardagi á Hrístateigi (Ísl. forn. IX, bls. 72, 74).

Vopnfirðingasaga: (a) Bardagi í Sunnudal (Ísl. forn. XI, bls. 48). (b) Bardagi í Böðvarsdal (Ísl. forn. XI, bls. 58–63).

Droplaugarsonasaga: Bardagi í Eyvindardal (Ísl. forn. XI, bls. 157–160, undirbúið bls. 142–43).

Njálssaga: (a) Víg Gunnars á Hlíðarenda (Gizur hvíti stefnir óvinum hans saman í Almannagjá, Ísl. forn. XII, bls. 183–84). (b) Njálsbrenna

⁴⁸ *Annalstudier*, bls. 2.

⁴⁹ Einar Ól. Sveinsson víkur að nöfnum þessum og telur þau 'óþessleg að þau séu tínd héðan og handan að með tónum ágizkunum;' kunnir þau að vera úr ættar-töluheimild þeirri er söguhöfundur hefur notað 'eða öðrum slíkum fræðum' (Ísl. forn. XII, form. bls. lix).

(Flosi stefnir öllum sínum mönnum upp í Almannagjá, Ísl. forn. XII, bls. 315–16). (c) Bardagi á alþingi (Ísl. forn. XII, bls. 402–408).⁴⁹

Svo kynlega ber nú við að *allir þessir atburðir sem nú voru taldir eru einnig nefndir í annálum* að einum undanteknum, vígi Gunnars á Hlíðarenda. Getur þetta verið tilviljun?

Í formála Austfirðinga sagna (Ísl. forn. XI, bls. xix) getur Jón Jóhannesson þess til að höfundur Vopnfirðingasögu hafi ef til vill haft ritaðar skrár um förunauta Helga og Geitis þegar Helgi féll og liðsmenn Þorkels og Bjarna í bardaganum í Böðvarsdal. Einnig varpar Jón fram þeirri tilgátu (bls. xxiv nm.) að höfundur Glúmu hafi þekkt samskonar heimild varðandi Hrístateigsbardaga sem einnig er nefndur í annálum. Mér virðist nú, þegar öll dæmin eru dregin saman — að minnsta kosti níu dæmi í sex sögum, að nærri stappi fullri vissu. Höfundar Íslendingasagna hafa haft í höndum eldri rit, líklega mjög gagnorð, þar sem sagt hefur verið frá minnisverðum orrustum og mannvígum. Í þessum ritum hafa að líkindum verið viðmiðanir um tímatal (líkt og hjá Ara fróða). Þetta hafa ef til vill jafnframt verið ættvísirit, en ljóst er af Fyrstu málfræðiritgerðinni að ættvísi hefur verið meðal þess fyrsta sem ritað var á íslenska tungu, og margir höfundar Íslendingasagna hafa sýnilega haft í höndum þessháttar heimildir.

Nú má spyrja: Hvernig vikur því þá við að ekki skuli vera fleiri og nákvæmari tímatalsákvæði í sögum þeim sem hér um ræðir? Þessu má til svara: (1) Í flestum sögunum er lítil rækt lögð við tímatal (eins og raunar í flestum íslenskum fortíðarsögum). (2) Fyrir bregður tímatalsmiðunum varðandi orrusturnar, og ber þeim þá saman við annála (Eyrbyggja, Droplaugarsonasaga). (3) Eins og fyrr getur stangast tímatal sagna þessara ekki að neinu ráði við það sem í annálum segir, ef aðeins er litið á sögurnar sjálfar en ekki reynt að tengja þær við almennt sagnfræðilegt tímatal. En þegar tímatal sagna virðist fjarstætt í sumum greinum, eiga við orð Einars Ól. Sveinssonar um höfund Njálu: ‘... hann hafði engan hug á tímatali, og hann ætlaðist á um tíma atburðanna, án þess að leggja neina sérstaka rækt við það efni. Orsakaröð, mannlýsingar og hinn siðferðilegi þráður lá honum hins vegar þungt á hjarta, listaverkið átti hug hans.’⁵⁰

Að lokum skal reynt að draga saman í fáum orðum helstu niðurstöður þessarar ritgerðar:

⁵⁰ Ísl. forn. XII, bls. lxxviii.

(1) Snemma á íslenski ritöld er farið að skrásetja í páskatöflur einstaka minnisverða atburði frá fyrri tímum (söguöld). Þó hefur lítið kveðið að þeirri starfsemi.

(2) Mjög snemma voru einnig samin ýmiskonar ættvísirit, þar sem einnig var fróðleikur um mannvíg og miklar orrustur á fyrri tímum, og getið hluttakenda í þessum stórvirkjum. Náin tengsl eru milli annála og þessara fornu fróðleiksgreina, og er annað tveggja að tímatala sákvaði hafa verið í greinunum ellegar að reynt hefur verið að árssetja sömu atburði í páskatöflur (annála).

(3) Frá því um 1120 má tala um samfellda annála hér á landi, þannig að merkisatburðir séu skrásettir ár frá ári, en þó vafalaust alllönngu eftir að þeir gerðust. Það hve efni annála er rýrt og mjög bundið við Íslendingabók Ara allt fram á 12. öld bendir til þess að skipuleg annálaritun hafi ekki byrjast fyrr en á fyrra hluta 13. aldar. Þetta væri líkt því sem gerðist þegar Björn á Skarðsá var að rita sinn annál á fjórða tug 17. aldar: Hann kunni að árssetja atburði eftir munnmælum svo sem hundrað ár aftur í tímann eða vel það, en allt hvað fjær dró urðu minningar slitróttar.

(4) Þegar raunveruleg annálaritun var hafin — með öðrum orðum einhvern tíma á 13. öld — voru tekin upp tímatala sákvaði frá söguöld sem finna mátti í Íslendingabók Ara fróða. Einnig var safnað þangað ártölum úr mannfræðiheimum þeim sem fyrr getur (liður 2); en vitanlega er óvíst eða ólíklegt að sú söfnun hafi verið algerlega tæmandi. Sú starfsemi var þó ekki fullnuð þegar samstofn hinna varðveittu annála varð til um 1280, en síðar var bætt við öllum tímasetningum sem eftir voru hjá Ara (Konungsannáll og yngri annálar).

(5) Vera má að í annála hafi einnig verið aukið ártölum sem finna mátti í vestlenskum Íslendingasögum frá 13. öld (Eyrbyggju, Laxdælu, Kristnisögu), enda birtist í sögum þessum áhugi á tímatali, og bæði þær og stofn annála eru ef til vill undan handarjaðri sömu manna. Böndin berast að Sturlu Þórðarsyni, en rök hafa verið leidd að því að hann hafi ritað bæði Kristnisögu og Resensannál og jafnvel einnig Laxdælasögu.⁵¹

⁵¹ Jón Jóhannesson, *Gerðir Landnámabókar* (Rvík 1941), einkum bls. 70–71 og 134–35. Marina Mundt: *Sturla Þórðarson und die Laxdæla saga* (Oslo 1969).